

Андрій Голдовський*

Kyiv, Ukraine

Зарубіжний досвід закріплення права народу на участь у законотворчості

Зарубіжний досвід закріплення права народу на участь у законотворчості

Анотація: У статті проаналізовано закордонний досвід закріплення права народу на участь у законотворчості. У процесі дослідження зроблено такі висновки: загалом поширеним є два підходи до визначення мінімально граничної кількості осіб (виключно громадян, що мають право голосу): пропорційний (встановлюється пропорція від загальної чисельності виборців); кількісний (визначається чітка чисельність виборців, ініціатива яких є достатньою для того, щоби вважатися «народною»). Закордонний досвід щодо форм участі народу в законотворчості є надзвичайно багатограним, оскільки передбачає велике різноманіття форм, які нам уявляється за доцільне класифікувати за критерієм набуття двосторонніх зобов'язань та рівнем залученості парламенту у відносини з народом як суб'єктом законотворчого процесу. Зазначимо, що найбільшу ефективність ми вбачаємо в реалізації таких форм безпосередньої участі народу в законотворчості, як-от: законодавча ініціатива; референдум; діяльність консультативно-дорадчих органів; народне вето доцільно розглядати як різновид референдуму, воно має складну структуру та механізм

реалізації. Проаналізовано наявність меж доступу народу до участі в законотворчості та визначено, що більшість Конституцій держав проголошують недопустимість винесення на референдум питань, пов'язаних із податковою та бюджетною системою, міжнародною діяльністю, амністією. Натомість, вважаємо, що надзвичайно влучними є формулювання щодо цього Конституції Швейцарії. Якщо зазвичай коло питань, щодо яких народ має право на законодавчу ініціативу, тотожне з колом питань, що їх розглядає парламент, то Конституція Швейцарії наділяє надзвичайно широкими ініціативами народ не лише на рівні держави в цілому, але і на рівні кантонів. Отож ми доходимо висновку про те, що право на участь народу в законотворчості є невід'ємним елементом системи демократичних прав і свобод, а та тенденція, яку ми спостерігаємо на підставі аналізу Конституцій демократичних країн, демонструє тренд до розширення моделей і форм такої участі, що потрібно враховувати під час конституційно-правового врегулювання цього питання в Україні.

Ключові слова: референдум, народне вето, конституційне право, пряма демократія, законотворчість.

* Андрій Голдовський [Andrii Holdovskiy] – аспірант кафедри публічної політики, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби, Київського національного університету імені Тараса Шевченка [Taras Shevchenko National University of Kyiv]; ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-5733-0225>; e-mail: Andrii.Goldovskiy@gmail.com.

Foreign Experience of Establishing the Right of the People to Participate in Legislation

Abstract: The article analyzes the foreign experience of consolidating the right of the people to participate in law-making. The following conclusions were made in the course of the research: in general, there are two common approaches to determining the minimum number of persons (only citizens who have the right to vote): proportional (the proportion of the total number of voters is set); quantitative (a clear number of voters is determined, whose initiative is sufficient to be considered “popular”). Foreign experience in the forms of people’s participation in law-making is extremely multifaceted, as it provides a wide variety of forms, which we think should be classified according to the criterion of bilateral obligations and the level of inclusiveness of Parliament in relations with the people. It should be noted that we see the greatest efficiency in the implementation of such forms of direct participation of the people in lawmaking, namely: legislative initiative; referendum; activity of consultative and advisory bodies, and the people’s veto should be considered as a kind of referendum, with a complex structure and

mechanism for implementation. The existence of the limits of people’s access to participation in law-making is analyzed and it is determined that most of the Constitutions of states declare the inadmissibility of putting to a referendum issues related to: tax and budget system, international activities, amnesty. Instead, we believe that the wording of the Swiss Constitution is extremely accurate. The first set of issues on which the people have the right to initiate legislation is identical to the range of issues considered by Parliament. As for the Swiss Constitution, it gives extremely broad initiatives to the people not only at the level of the state as a whole, but also at the level of the cantons.

Thus, we conclude that the right of the people to participate in lawmaking is an integral part of the system of democratic rights and freedoms, and the trend we see based on the analysis of the Constitutions of democracies shows a trend towards expanding models and forms of such participation. What should be taken into account during the constitutional and legal regulation of this issue in Ukraine.

Keywords: referendum, popular veto, constitutional law, direct democracy, lawmaking.

1. Вступ

Постановка проблеми. Основною проблемою національного законодавства, яку в різних країнах вирішують по-різному, є практичне впровадження демократичного врядування, забезпечення прав і свобод людини. На обставини її вирішення здійснюють вагомий вплив історичні умови розвитку держави та суспільства, цивілізаційний вибір нації, політико-правові тенденції в державі, а також традиції конституційного регулювання. Все це стосується закріплення права народу на участь у законотворчості, а важливість такого закріплення здійснюється на рівні конституційних актів та законів.

З метою вирішення основних проблем нашого дослідження основну увагу зосередимо на вивченні закордонного досвіду щодо закріплення права народу на участь у законотворчості, оскільки не виникає сумнівів у демократичності цих держав, позаяк вони виступають класичними провайдерами демократичних цінностей в суспільних та політичних процесах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість учених приділяла увагу вивченню

деяких аспектів права народної законодавчої ініціативи, серед них можна виділити О. Білоусова, В. Корчака, Ю. Мірошниченка, В. Нестеровича, М. Смука. Відповідно до їхніх наукових праць та робіт інших дослідників необхідно зазначити, що досі не було проаналізовано закордонного досвіду закріплення права народу на участь у законотворчості.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність і недостатнє вивчення закордонного досвіду закріплення права народу на участь у законотворчості зумовило вибір теми нашого дослідження.

Мета статті – проаналізувати закордонний досвід закріплення права народу на участь у законотворчості.

2. Основна частина дослідження

Поширеним у багатьох країнах Європейського Союзу є інститут народної законодавчої ініціативи, що забезпечує можливості громадян у визначеній Конституцією певної держави кількості ініціювати зміни на конституційному чи законодавчому рівні

через внесення законопроекту до законодавчого органу або винесення на референдум.

Необхідно зазначити, що історичним попередником народної ініціативи було право петицій, яке визнано за підданими ще у Біллі про права 1689 р. (Англія), а вперше народну законодавчу ініціативу було запроваджено 1874 р. в Союзній Конституції Швейцарської Конфедерації та в Конституціях окремих її кантонів. Так, Конституція республіки та кантону Женева містила окремий Закон про ініціативу, більшою мірою присвячений саме праву народної ініціативи (Сарторі, 2005, с. 81). Також важливо зазначити, що історичний досвід інших європейських держав свідчить про необхідність визначення суб'єкта народної законодавчої ініціативи.

Передовсім проаналізуємо Федеральний конституційний закон Австрійської Республіки, який було ухвалено 10.11.1920 року; відповідно до змісту цього закону зауважимо, що в ньому представлено такі форми реалізації права народу на участь у законотворчості: народну правотворчу ініціативу в ст. 41; народне вето (ст. 42–43); референдум у ст. 44.

Розглядаючи ч. 5 ст. 41 Конституції Австрії, відзначаємо, що кожному пропозицію, що надійшла від 100 тис. громадян, які мають право голосу, або від однієї шостої частини громадян трьох земель, які мають право голосу, Центральна виборча комісія має передати до Національної ради з метою проведення подальшого обговорення. Індивід, який має право голосу, при здійсненні народної законодавчої ініціативи на день участі в народній законодавчій ініціативі, має мати виборче право до Національної ради та має проживати території громади у Федерації. Пропозиція, яка вноситься в порядку народної ініціативи, має бути подана у формі законопроекту (Федеральний конституційний закон Австрії від 10 листопада 1920 «Конституція Австрійської Республіки»).

Аналізуючи ст. 42–43 Конституції Австрії, виявляємо, що за рішенням Національної Ради або на вимогу більшості її членів щодо будь-якого законодавчого рішення після завершення законодавчої процедури і до засвідчення цього рішення Федеральним Президентом може бути проведено народне голосування, яке уособлює в собі фактичне народне вето, що за формою є тотожним до

традиційного інституту референтної демократії (Федеральний конституційний закон Австрії від 10 листопада 1920 «Конституція Австрійської Республіки»).

Слід зауважити, що конституційному праву Австрії відома і ще одна форма участі народу в законотворчості – народні петиції. Відповідно до Основного Закону Австрії «Про загальні права громадян королівств та земель, представлених в Імперській раді» від 21 грудня 1867 року право на петиції, яке може бути реалізовано, зокрема, й щодо процесу ухвалення змін чи скасування положень законодавства, мають усі громадяни Австрійської Федерації, а от щодо колективних петицій – лише законодавчо визначені суб'єкти.

Протилежні тенденції спостерігаємо, наприклад, у Конституції Королівства Бельгії, де відповідно до ст. 44 подання петицій від громадян до парламенту заборонено. Проте на рівні Конституції в ст. 28 закріплено такі форми участі народу в законотворчості: звернення громадян з петиціями, а також про хід законотворчого процесу та національну правову політику (La Constitution Belge: Texte coordonné du 17 février 1994.). Таку надзвичайну обмеженість доступу народу до процесів законотворчості в одній із найбільш демократичних країн світу можна пояснити, на нашу думку, виключно наявністю монархічної форми правління.

Також важливо зазначити, що така обмеженість форм реалізації права народу на участь у законотворчості існує і в Конституції Греції, в якій відповідно до ст. 10 закріплено лише право на звернення, тобто кожен громадянин окремо або спільно з іншими має право, дотримуючись законів держави, звертатися в письмовій формі до компетентних органів влади з заявами. Останні мають обов'язково розглянути надану заяву в найкоротший термін на основі чинних положень законодавства і надати в письмовому вигляді відповідь на законодавчому рівні (The Constitution Of Greece). Крім того, відповідно до Конституції Греції існує можливість складання петицій, які громадяни, їхні колективні утворення або громадські організації подають через депутатів чи передають Голові Палати Депутатів.

Вивчаючи Конституцію Данії, виявляємо, що існують такі форми реалізації права народу на

участь у законотворчості: народне вето; референдум; право на звернення. Так, відповідно до ст. 42 Конституції Данії існує така норма: якщо законопроект було ухвалено Парламентом, одна третина депутатів може звернутися не пізніше триденного терміну після його ухвалення до Голови Парламенту з вимогою про проведення народного голосування щодо цього законопроекту. Зазначену вимогу треба подати письмово за підписами депутатів, що погоджуються з нею. Після оголошення вимоги про проведення голосування Парламент може протягом 5 робочих днів з моменту ухвалення цього законопроекту винести рішення про його відхилення. Якщо відповідного рішення не було ухвалено, Прем'єр-міністра інформують, що законопроект виноситься на народне голосування. Тоді він видає розпорядження про опублікування проекту та оголошує про проведення народного голосування. Під час народного голосування виборці голосують за або проти законопроекту. Для відхилення законопроекту потрібні голоси більшості виборців, що беруть участь у голосуванні, до того ж вони мають представляти не менш ніж 30 відсотків виборців. Відповідне рішення Прем'єр-міністр публікує невідкладно, в усякому разі не пізніше, ніж через 14 днів після голосування. З моменту цієї публікації закон втрачає силу. Не можна виносити на народне голосування законопроекти фінансового характеру, законопроекти про додаткові або тимчасові асигнування, про дозвіл на державну позику, про штат адміністративних установ, про зарплату та пенсії, про примусове відчуження майна.

Норми, викладені в ст. 42 Конституції Данії, на наш погляд, мають надзвичайну цінність не стільки з позиції їх практичного втілення, як з погляду теоретико-методологічного інструментарію нашого дослідження. Наголосимо, що в цьому документі народне вето визначено як форму визначення щодо ухвалення чи відхилення законопроекту.

Заслуговує на нашу увагу також Конституція Естонської Республіки, яку було ухвалено 28.06.1992 року. Тут закріплено традиційні права на петиції та народні зібрання, особливу увагу в контексті законотворчості законодавець приділяє референдуму, тобто згідно зі ст. 105 Конституції Естонії «Державні Збори мають право винести

будь-який законопроект або інше питання життя держави на референдум. Рішення народу ухвалюється більшістю голосів учасників референдуму. Ухвалений референдумом закон Президент Республіки публікує негайно. Рішення референдуму є обов'язковим для державних органів (Конституція Естонської Республіки: ухвалено на референдумі 28.06.1992 року).

Інший приклад: згідно зі ст. 92 Конституції Іспанії, на референдум виносяться важливі питання, що стосуються політичної сфери, у тому числі питання зміни Конституції. У такому разі рішення про проведення референдуму ухвалює король після пропозиції голови уряду, яку попередньо схвалює Конгрес депутатів. Виняток складає процедура затвердження громадянами Іспанії нового тексту Конституції (Конституція Королівства Іспанія від 27.12.1978 р.). Така простота, на перший погляд, конституційного закріплення проведення референдуму насправді нівелюється способом легітимізації рішень, ухвалених на референдумі, окрім рішення про затвердження тексту нової Конституції. У загальному порядку рішення, ухвалені на референдумі, потребує затвердження та підписання головами обох палат Конгресу депутатів.

Так само складною, на наш погляд, є і практична реалізація права народу на участь у законотворчості шляхом народної правотворчої ініціативи. Така ініціатива має дістати підтримку в не менш ніж 500 тис. підданих Іспанії, і вона не може стосуватися сфери регулювання Органічних (Конституційних) законів, а також не може стосуватися податкових або міжнародних питань, амністії (Конституція Королівства Іспанія від 27.12.1978 р.). Як бачимо, кількісні та предметні обмеження народної правотворчої ініціативи в Іспанії є надзвичайно високими, що лише номіналізує волю політичного керівництва країни реалізувати право народу на участь у законотворчості, а фактично ж створює штучні бар'єри для реалізації такого права.

Крім того, цікавим для вивчення є Конституція Італійської Республіки, що була ухвалена 27.12.1947 року. Її головна особливість у тому, що в ній найбільш повно відображено та законодавчо визначено форми практичної реалізації права народу на участь у законотворчості, і опосередкова-

ні, і прямі. Крім того, цікавим та утилітарним для імплементації в національну систему конституційно-правового регулювання видається й те, що Італія має унітарний державний устрій та схожу кількість населення.

З погляду системності конституційно-правового регулювання права народу на участь у законотворчості звертає на себе увагу Конституція Латвійської Республіки від 15.02.1922 року, яка включає в себе спеціальний Розділ 5. «Законодавство», яким і регулюються відносини в процесі законотворчої діяльності між Парламентом та народом. Необхідно зазначити, що т. 65 Конституції Латвії прямо визначає народ у кількості 1/10 частини виборців суб'єктом законодавчої ініціативи, який безпосередньо може вносити законопроекти до Сейму (Конституція Латвійської Республіки від 15.02.1922 року). Викликає певне питання пропорційний розмір визначення суб'єкта законодавчої ініціативи, встановлений як 1/10 частину від кількості виборців у державі, що з огляду на чисельність всього населення Латвійської Республіки є доволі незначною кількістю. Однак така ж пропорційність в умовах України означатиме необхідність звернення із законодавчою ініціативою понад 2 млн. осіб. Це свідчить про необхідність розробляти кількісні критерії для визначення «народу» як суб'єкта законодавчої ініціативи, виходячи з демографічних особливостей кожної конкретної держави.

Окрім законодавчої ініціативи, Конституція Латвійської Республіки закріплює і народне вето. Так, відповідно до ст. 72 Президент держави має право призупинити проголошення закону на два місяці. Він зобов'язаний призупинити проголошення закону, якщо цього вимагає щонайменше одна третина членів Сейму. Зупинений таким чином закон передають на народне голосування, якщо цього вимагає не менш ніж одна десята частина виборців. Народне голосування не відбувається, якщо Сейм вдруге голосує за цей закон і якщо за його ухвалення висловлюється щонайменше три чверті від усіх депутатів (Конституція Латвійської Республіки від 15.02.1922 року).

Розглядаючи інститут референдної демократії, зауважимо, що в Латвійській Республіці на референдум виносяться питання легітимації запропонованих Сеймом змін ст. 1, 2, 3 чи 6 Конституції.

І при цьому не менш як 1/10 виборців має право подати Президентові держави власний повністю розроблений проект поправок до Конституції або законопроект, який Президент передає Сейму. Якщо Сейм не ухвалить проект без змін, то його передають на народне голосування. Такий механізм подвійної участі народу у законотворчій діяльності є надзвичайно потужним з погляду досяжності результатів, оскільки народ виступає і як суб'єкт законодавчої ініціативи, і як суб'єкт голосування, тобто фактично виконує роль Парламенту щодо власного ж законопроекту. Цей досвід потребує свого вивчення та розробки відповідного конституційно-правового закріплення у вітчизняному законодавстві.

Аналізуючи Конституцію Польщі, можемо звернути увагу, що вона визначає референдне право народу на участь у законотворчості як інструмент легітимації розроблених Парламентом законопроектів та змін до Конституції Польщі та виключає можливість самостійного ініціювання референдуму. Але при цьому відповідно до ст. 120 існує така норма: якщо в референдумі візьме участь більшість громадян, що мають право голосу, то його результати мають обов'язковий характер (Конституція Польської Республіки від 02.04.1997 р.). Отже, референдум у Польщі – це не стільки форма реалізації участі народу в законотворчості, скільки засіб вирішити політичний конфлікт, який виникає між різними гілками влади в процесі ухвалення тих чи тих законів. Заручення підтримкою населення країни фактично приводить до встановлення рівня довіри чи недовіри владі.

Натомість ст. 118 Конституції Польщі закріплює право народу на законодавчу ініціативу, що проявляється в можливості звернення до Парламенту із законопроектом групи, чисельністю не менш ніж 100 тис. виборців (Конституція Польської Республіки від 02.04.1997 р.). Отож Польська Конституція формалізує участь народу а законотворчості, але, на нашу думку, не деталізує його, навіть незважаючи на бланкетність відповідних норм, що передбачає їх уточнення в спеціальному законодавстві. Більше того, конструкція референдуму як можливості залучення, а не прямого права на участь у процесі ухвалення, зміни чи скасування положень законодавства видається нам найнеефективнішою з усіх країн-членів ЄС.

Важливо зазначити, що дуже конкретизовану процедуру проведення референдуму відображено в Конституції Словацької Республіки, яка ухвалена 01.09.1992 року і включає окремий спеціальний розділ – Розділ II Частини п'ятої «Референдум». У ньому є вісім статей, отож це чи не найбільш структурований механізм проведення референдуму, закріплений в Основному законі держави. У статті 93 зазначено, що шляхом референдуму затверджується конституційний закон про вступ у державний союз з іншими державами або про вихід з такого союзу, а також і інші важливі питання, що становлять публічний інтерес (Конституція Словацької Республіки від 01.09.1992 року.).

Права на участь у референдумі набувають громадяни, що мають право голосувати на виборах до Національної ради Словацької Республіки, а призначає референдум Президент Словацької Республіки, якщо цього вимагають у петиції не менш як 350 тис. громадян або за постановою Національної ради Словацької Республіки. Отже, ми бачимо поєднання референдної демократії з правом на подання петицій, оскільки саме шляхом такого подання, оформленого у петиційній формі, і відбувається ініціювання його призначення.

Цікавий також і підхід законодавця Словацької Республіки щодо легітимізації самого референдуму. Так, відповідно до ст. 98 Конституції результати референдуму вважаються дійсними, якщо в ньому взяла участь більш ніж половина виборців, які мають право брати участь у голосуванні, якщо рішення було ухвалено більшістю від більш ніж половини учасників референдуму. При цьому відповідно до ст. 99 рішення, ухвалені на референдумі, Національна рада Словацької Республіки може змінити або відмінити конституційним законом після закінчення трьох років від його введення в дію (Конституція Словацької Республіки від 01.09.1992 року.). Зауважимо, що і таких механізмів, як зміна чи скасування рішення, ухваленого на референдумі, не знає жодна інша Конституція, але разом з тим слід акцентувати увагу на тому, що коло питань, які виносяться на референдум, уточнено в спеціальному законі. Список питань є дуже широким, і хоча він традиційно виключає сферу податків, фінансів та амністії, але має розширений перелік випадків проведення референдуму з питань міжнародних відносин, що означає

пряму залученість народу Словацької Республіки в питання управління державними справами.

У Фінляндії запроваджено електронну систему, якою керує Міністерство юстиції та Агенція з обслуговування цифрових даних та даних про населення, що відповідає за верифікацію підписів і через яку громадяни подають, зокрема, законодавчі ініціативи. Для подання такої ініціативи потрібно мінімум п'ять осіб-ініціаторів та щонайменше 50 тис. електронно-цифрових підписів громадян Фінляндії, які мають право голосу на виборах, тобто підтримку приблизно 1,1% виборців країни (Ліллестрьом). Коли ініціатори пропозицій вважають, що вони мають достатню підтримку, вони передають пропозицію до Парламенту, і останній зобов'язаний її розглянути у невідкладному порядку. На наше глибоке переконання, це і є квінтесенцією доступу народу до законотворчості: поєднання конституційно-правового регулювання та інформаційно-аналітичного забезпечення, що суттєво спрощує процедуру законодавчої ініціативи та в той же час підвищує рівень захисту від політичних спекуляцій шляхом верифікації електронно-цифрових підписів громадян Фінляндії.

На відміну від Конституції Фінляндії, Конституція Франції не закріплює за народом безпосереднє право на законодавчу ініціативу, однак цінність цього Основного закону в іншому. Так, вже в ст. 3 Конституції Франції закріплено право участі громадян в управлінні державними справами шляхом реалізації на референдумі суверенітету, носієм якого вони є. Сам референдум регулюється ст. 11, відповідно до якої «Президент Республіки на пропозицію Уряду, запропоновану під час сесії Парламенту, або на спільну пропозицію обох палат, які опубліковуються в Офіційному віснику, може винести на референдум будь-який законопроект щодо організації публічної влади, реформ у сфері економічної, соціальної або екологічної політики і публічних служб, які забезпечують їх здійснення, а також щодо ратифікації будь-якого договору, що не суперечить Конституції і має значення для функціонування інститутів. Референдум з питань, вказаних (*mentionne*) у першій частині цієї статті, може бути призначений на пропозицію однієї п'ятої членів парламенту, що підтримана однією десятою громадян, включених до виборчих списків» (Шаповал, 2018, с. 34).

Ще більш ефективною формою реалізації права народу на участь у законотворчості за Конституцією Франції ми вважаємо прямий доступ до процесів розробки чи експертної оцінки економічної, соціальної та екологічної ради (Шаповал, 2018, с. 34). Загалом таку форму реалізації права народу на законотворчість визнаємо надзвичайно ефективною, отож вона потребує запровадження в досвід України. Однак слід акцентувати увагу на тому, що діяльність такої ради у Франції має суто консультативний характер, хоча вона і виконує інформаційно-аналітичне та експертне забезпечення майже всього законотворчого процесу з економічних, соціальних та екологічних питань.

На відміну від Франції, Швейцарія не має подібних органів, натомість це країна, в якій референдна демократія, на наш погляд, набула піку свого розвитку та широти використання під час законотворчої діяльності Парламенту. Так, ст. 140 та 141 Конституції Швейцарії розрізняють обов'язковий та факультативний референдуми. Обов'язковий референдум призначає виключно парламент, а факультативний запроваджують на вимогу 50 тис. громадян, що мають право голосу. Цікавим є також і механізм визначення результатів референдуму. Так, відповідно до ст. 142 Конституції Швейцарії акти, які передаються на голосування народу і кантонів, схвалюються у разі, якщо їх підтримала більшість і схвалила більшість кантонів. Результати народного голосування в кантоні вважаються за голос кантону (Федеральна конституція Швейцарської Конфедерації).

Конституції Швейцарії відомий також і інститут законодавчої ініціативи народу. Тут відповідно до ст. 138–139 застосовується диференційний підхід залежно від ступеня перегляду Конституції Швейцарії: у разі повного її перегляду ініціатива повинна виходити від більш ніж 100 тис. громадян, в інших випадках – від 75 тис. громадян, що мають право голосу (Федеральна конституція Швейцарської Конфедерації).

Узагальнюючи наведене вище, зауважимо, що переваги та структури різних систем для подання громадянських ініціатив не можна розглядати без урахування цілей побудови таких систем. Як правило, аргументація створення національних систем базується на рівні залученості, прагненні зробити більшу кількість населення активною

в політиці і тим самим зміцнити демократичність системи. Природно, що на різні системи впливають національно-демократичні традиції та цінності. Не дивно, що швейцарська система безпосередньо стосується права ініціювати референдуми з урахуванням важливості прямої демократії та прямої участі народу в законотворчості.

3. Висновки

Отже, ми доходимо висновку, що право на участь народу в законотворчості є невід'ємним елементом системи демократичних прав і свобод, а та тенденція, яку ми спостерігаємо, аналізуючи Конституції демократичних країн, свідчить про тренд до розширення моделей і форм такої участі, що потрібно враховувати під час конституційно-правового регулювання цього питання в Україні.

Література:

- Конституція Королівства Іспанія від 27.12.1978 р. Retrieved from: https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/spain/spain--r.htm.
- Конституція Польської Республіки від 02.04.1997 р. Retrieved from: https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/poland/poland-r.htm.
- Конституція Естонської Республіки: ухвалено на референдумі 28.06.1992 р. Retrieved from: https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/estonia/estoni-r.htm.
- Конституція Латвійської Республіки від 15.02.1922 р. Retrieved from: <http://nbuviap.gov.ua/asambleya/constitutions.php>.
- Конституція Словацької Республіки від 01.09.1992 р. Retrieved from: https://www.slov-lex.sk/documents/10184/493489/460_1992_1.pdf/716c7f51-7b5b-416f-9f9b-f09b4dcb2127.
- Конституція Французької Республіки (з передмовою В. М. Шаповала). Київ: Москаленко О. М. 2018. 56 с. Ліллестрьом М. Право громадян подавати законодавчі пропозиції в режимі онлайн. Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/news/12933>.
- Сарторі Дж. Основи теорії демократії: народ і врядування. Демократія : антологія. Київ [б/в]. 2005. 224 с.

- Федеральна конституція Швейцарської Конфедерації. Retrieved from: <http://www.ditext.com/swiss/constitution.html>.
- Федеральный конституционный закон Австрии від 10 листопада 1920 р. «Конституція Австрійської Республіки». Retrieved from: https://web.archive.org/web/20090925124839/http://constitution.garant.ru/DOC_3864861.htm#sub_para_N_2004.
- La Constitution Belge: Texte coordonné du 17 février 1994. Retrieved from: https://web.archive.org/web/20070820125222/http://www.senate.be/doc/const_fr.htm.
- The Constitution of Greece. Retrieved from: <http://www.hri.org/docs/syntagma/>.
- Konstytucja Korolivstva Ispanija vid 27.12.1978 r. Retrieved from: https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/const/spain--r.htm.
- Konstytucja Poljsjkoji Respubliki vid 02.04.1997r. Retrieved from: https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/const/poland/poland-r.htm.
- Konstytucija Estonsjkoji Respubliki: pryjnjato na referendumi 28.06.1992 roku. Retrieved from: https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/const/estonia/estoni-r.htm.
- Konstytucija Latvijjskoji respubliky vid 15.02.1922 roku. Retrieved from: <http://nbuviap.gov.ua/asambleya/constitutions.php>.
- Konstytucija Slovackoji Respubliki vid 01.09.1992 roku. Retrieved from: https://www.slov-lex.sk/documents/10184/493489/460_1992_1.pdf/716c7f51-7b5b-416f-9fbe-f09b4dcb2127.
- Konstytucija Francuzkoji Respubliki (z peredmovuju V.M. Shapovalu). Kyjiv: Moskalenko O.M. 2018. 56 s.
- Lillestrjom, M. Pravo ghromadjan podavaty zakonodavchi propozycji v rezhymi onlajn. Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/news/12933>.
- Marszałek-Kawa, J., Plecka, D., Daško, N. (2021). *The Dictionary of Public Institutions*. Odessa: Publishing House "Helvetica".
- Sartori Dzh. (2005) Osnovy teorii demokratiji: narod i vraduvannja. Demokratija: antologhija. 224 s.
- Federaljna konstytucija Shvejcarskoji konfederaciji. Retrieved from: <http://www.ditext.com/swiss/constitution.html>.
- Federaljnyj konstytucijnyj zakon Avstriji vid 10 lystopada 1920 «Konstytucija Avstrijskoji respubliky». Retrieved from: https://web.archive.org/web/20090925124839/http://constitution.garant.ru/DOC_3864861.htm#sub_para_N_2004.
- La Constitution Belge: Texte coordonné du 17 février 1994. Retrieved from: https://web.archive.org/web/20070820125222/http://www.senate.be/doc/const_fr.htm.
- The Constitution of Greece. Retrieved from: <http://www.hri.org/docs/syntagma/>.

References: